قەزا و قەدەر
چەند چەمکێکی ئاوەژووکراو

به کوردییکردنی
ئیبراهیم میکە عەلی

٢٠٢١

ناساندنی کتێب

- ناوی کتێب: قەزا و قەدەر چەند چەمکێکی ئاوەژووکراو
- نووسەر: د.محەممەد شەحروور
- وەرگێڕ: ئیبراهیم میکە عەلی
- بابەت: هزری ئاینی
- نۆبەی چاپ: دووەم
- ساڵی چاپ: ٢٠٢١
- تیراژ: ٥٠٠ دانە
- ژمارەی سپاردن: لەبەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان /هەرێمی کوردستان، ژمارە سپاردنی ( ) ساڵی (٢٠٢١) پێ دراوە .

بەرایی

ئەم بابەتەی کە لە دووتوێی ئەم نامیلکە خنجلانەدایە، وەرگێڕدراوی وتارێکی سەربەخۆیە بەناوی (القضاء والقدر مفاهیم مغلوطة) و نووسینی کۆچکردووی ڕەحمەتیی د.محەممەد شەحرورە.

وەرگێڕانی ئەم بابەتە بۆ سەر زمانی کوردیی و پێشکەش کردنی بە خوێنەری کورد، لەوێوە سەرچاوەی گرت کە باس و بابەتی قەزا و قەدەر، باس و بابەتێکی ورد و ئاڵۆزە و لەوانەیە زۆرجار لە نووسین و لێکۆڵینەوەکاندا کە لەم بارەیەوە کراون، نووسەر و لێکۆڵەرەکان بۆیان نەهاتبێت و نەیان توانیبێت مەبەستەکە بە ڕوونیی و ڕاشکاویی و پاك کراویی بخەنە بەردەس خوێنەر، ئەویش بەڕای من لەبەر دوو هۆ بووە:

١- نووسەر و لێکۆڵەر و زانا ئاینیەکان لەچوارچێوەی ئەو کەلەپورە ئسلامیەدا کاریان کردووە کە وەك عەرەب دەڵێت: (إختلط فیه الحابل بالنابل أو إختلط فیه الغثُّ بالثَّمین) لەو کەلەپورەدا لەڕوانگەی ڕیوایەتەوە نەبێت، کەس ناتوانێت سەربەخۆ سەرنج لە واتای یەك ئایەت لەئایەتەکانی دابەزێنراوی بەجێ بدات، یاخود چەند ئایەتێك لەگەڵ یەکتردا بەراورد بکات و واتا و مەبەستێکی تازەیان لێ هەڵێنجێنێت، بەڵکو پێویستە هەمیشە مرۆڤ باوەڕدار قەتیس بێت لە عەقڵی ئەو چەند بەڕێزەدا کە لەسەدەکانی ڕابوردوودا ژیاون، ئەوان چییان فەرموو بێت لەبارەی هەر بابەتێکەوە، پێویستە ئێمەش دوای سەدان ساڵ هەر ئەوە بڵێینەوە، بزواندنی عەقڵ لەو کەلەپورەدا و بەلای زێوانەکانیەوە، لەم سەردەمەدا بقەیە و کارێکی نەشیاوە.

٢- هەرکەس لەو بوارەدا قسەی کردبێت، نەیتوانیوە لەو چوارچێوە و هێڵە گشتییانە دەرچێت کە پێشتر لەم بارەیەوە دیاریی کراون، بە واتایەکی تر نەیتوانیوە عەقڵی (تَجرید) بکات و سەربەخۆ بیر بکاتەوە، بۆیە ئەگەر بۆچوونێکی تازەشی پێ بووبێت، بۆ ئەوەی، یاخود لەترسی ئەوەی کە نەکا بە کافر و زەندیق ناوی ببەن، دواجار هەر خۆی لە ووتنی ڕاستیی و دەربڕینی بۆچوونەکانی پاراستووە و بە شەرمنانە ئەگەر توانیبێتی ئاماژەیەك بە بۆچوونەکەشی بکات، لەدواجاردا هەر بەستوویەتیەوە بەو قسەیەوە کە دەڵێت: ئەمە بۆ چوونێکە و دەنگونجێت هەڵە بێت و دەشگونجێت ڕاست بێت.

واتە: خوێنەر بە خوێندنەوەی باس و لێکۆڵینەوەکان نەدەگەیشتە دەرەنجامێك بتوانێت وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە لە دەروونی هەر مرۆڤێکدا هەن و بەردەوام ختوکەی دەدەن.

بەڵام لەم نووسینەدا دکتۆر محەممەد شەحرور بەشێوەیەکی ڕاست و ڕەوان و کورت و پوخت و بەبێ پشت بەستن بە هیچ قسەو بۆچونێك کە لەڕابوردوودا لەم بارەیەوە کراوە و بەپشت بەستن تەنها بە ئایەتەکانی دابەزێنراوی بەجێ و بەشێوازێکی کورت و زۆر بوێرانە و بە بەڵگەی دیاردە سروشتیەکانی گەردوون و هێنانەوەی نموونەی واقعیی، توانیویەتی ئەم گرێ کوێرە فیکری و عەقیدییە گرنگە لە بیر و مێشکی موسڵمانان و باوەڕداراندا بکاتەوە و دەروازەیەکی بەرفراوان بە ڕووی بیر و هزر و مێشکیاندا والا بکات.

منیش لەو سۆنگەیەوە کە لەوانەیە ئەم بابەتە ببێتە خزمەتێك بە بیر و هزری خوێنەری کورد، بە ئەرکی سەرشانی خۆمم زانی هەستم بە وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی کوردیی

ســـۆرانیی و پێشـــکەش بە خوێندەواری باوەڕداری کوردی بکەم.
لەکاتێکدا ئەم نامیلکەیە بۆ جاری دووەم لەچاپ دەدرێتەوە کە نووسـەرەکەی ئێمەی بەجێهێشـتوە و گەشـتوەتە مەقامی ویسـاڵ، بۆیە لێرەوە نامیلکەکە دەکەمە دیاریی و پێشـکەشی دەکەم بە ڕۆحی کۆچ کردوو.

ئیبراهیم میکە علی
٢٠٢١- سلێمانی

قەزا و قەدەر
چەند چەمکێکی ئاوەژووکراو

زۆربەی باوەڕداران والێکی دەدەنەوە، ئەو پێشهاتانەی کە لەژیانیان و لەکۆمەڵگەکانیاندا ڕوو دەدەن، لەکوشـــتن و ڕاوەدوونان و کۆچ پێکردن و ماڵ وێرانیی، وای بۆ دەچن ئەم

کارانە هەمووی قەدەرێکە لەلایەن خواوەندەوە و لەتوانای ئەواندا نییە خۆیانی لێ لابدەن و نەهێڵن ڕوو بدەن، هەروەها وا دەزانن کە خواوەند ئەو نەهامەتیانەی لەئەزەلەوە لەچارەیان نوسیوە و هیچ کەس ناتوانێت ڕەدی بکاتەوە و بەر بە ڕوودانیان بگرێت.

لەوانەیە زۆربەی باوەڕدارانیش سەریان لەوە سوڕ بمێنێت کە ئایا بۆچی خواوەند زۆرێك لەدوعا و نزا و داوا و پاڕانەوەکانیان پشتگوێ دەخات و بەهانایانەوە ناچێت، لەکاتێکدا ئەوان چاوەڕوانی ئەوە دەکەن کە خواوەند بە هانایانەوە بێت و دوعاکانیان قەبوڵ بکات و ستەمگەرە مل هۆڕەکانیان بۆ لەناو ببات و ڕزگاریان بکات لەو ستەم و دۆخەی کە تێی کەوتوون و بەدەسیەوە دەناڵێنن.

پێویستە بیرمان بێت کە ئەم بیرکردنەوە و قەناعەتەش لە بۆشاییەوە سەرچاوەی نەگرتووە، بەڵکو کەلەپوری ئسلامیی بۆماوەمان چەندین چەمك و دەستەواژەی ئاوەژووی بۆ داهێناوین و بۆی بەجێهێشتووین، بەشێوەیەك ئەو ئسلامەی کە لە پەیامی ئاسمان و دابەزێنراوی بەجێدا هاتووە، بۆی گۆڕیوین بە ئایینێکی تر کە زۆر جیاوازە لەوەی کە لە پەیامی ئاسمان و دابەزێنراوی بەجێدا هاتووە و لەچەند ڕوکارێکی سادە و ساکاردا نەبێت، ئەم دوو ئسلامە هیچیان لەوی تریان ناچێت.

هەروەها ئەم کەلەپورە بۆماوەیەمان پەیامە ئاسمانیەکەی لەپەیامێکەوە کە بۆ خەڵکانێك هاتووە هۆشمەندن و بەردەوام بیریان دەبزوێنن و بەکار دەهێنن: [لِقوم يتَفَكَّرُونَ] الجاثية/ ١٣. [لِقوم يعقلون] البقرة/ ١٦٤.

بۆ گۆڕیوین بە پەیامێك کە پێمان دەڵێت: ئەگەر ژیریی و فام و عەقڵ لەگەڵ گێڕانەوە و نەقڵێکدا تێگیران، ئەوا گێڕانەوە و

نەقڵەکە هەڵبژێرە بەسەر ژیریی و فام و عەقڵەکەدا و واز لە عەقڵەکە بێنە: (إذَا تعارضَ العقلُ معَ النَّقلِ فيُقدَمُ النَقل).
هەروەها لەباتیی پەیامێك كە پێمان دەڵێت: بگەڕێن بەناو زەویدا و بەسەر زەویدا [فَسِيرُواْ فِي الأَرْضِ] النحل/٣٦.
لەبەرانبەر ئەم پەیامەوە پەیامێکمان پێگەشتووە پێمان دەڵێت: واز بێنە لە ڕۆژگار با چیی دەوێت بیکات: (دَعِ الأيامَ تَفعلُ ما تشاء) .
هەروەها پێمان دەڵێت: ئەگەر لەشەڕەکاندا تێك شکان، ئەوا ویستی خواوەند وابووە تێك بشکێن، ئەگەر کار بەدەستە ستەمکارەکانیش دەتان چەوسێننەوە، ئەوا بڕیارێکە و خواوەند لەسەری نووسیون، هەر لەم سۆنگەیەوە پزیشك لێپێچینەوەی لەگەڵ ناکرێت ئەگەر هەڵەی گەورە و کوشندەش بکات، هەروەها ئەگەر لە زیندانەکاندا بەسەدان کەس بمرن، کەس لێ پریسنەوە لەگەڵ دەسەڵات و کار بەدەستەکاندا ناکات، بەڵکو هەموو ئەم تاوانانە بە چاك و ناچاکیانەوە، دەخرێنە خانەی قەزای خواوەند و قەدەرەکەیەوە و لێرەوە خواوەند کراوەتە بەرپرسی یەکەم لەهەموو کارێکدا کە ئێمە دەیکەین.
ئەگەر بەرلە لەدایك بوونی هەرکەسێك، تەمەنی دیاریکرا و بێت و لەسەری نوسرابێت کەی دەمرێت، ئیدیی خەرج کردنی ماڵ و سامان لە بونیاد نان و بەڕێوەبردنی پەیمانگا و کۆلێژە پزیشکیەکاندا و لەپێناو لێکۆڵینەوە و بەرهەم هێنانی داودەرماندا چ سوودێکی هەیە؟
هەروەها لێپرسینەوە و لێپێچینەوە لە ئەنجامدەرانی کارەساتەکانی هێرۆشیما و تاوانەکانی تری مێژووی مرۆڤایەتیی چ سوود و بایەخێکی هەیە؟

هەر لێرەشـەوەیە دەبێت بپرسـین ئەگەر وابێت و (دڵنیاشـین کە وانیە) ئیدیی پاداشتی بەهەشت و سزای دۆزەخیش بۆ؟ ئەگەر وابێت و (دڵنیاشین کە وانیە) هەموو ژیانی مرۆڤایەتیی دەبێتە شانۆگەرییەکی گاڵتە ئامێز و پێشتر سیناریۆ و تێکستی بۆ ئامادەکراوە، ئەمەش بەتەواوەتی پێچەوانە و دژە لەگەڵ فام و ژیرییدا.

چۆن لە قەزا و قەدەر تێبگەین بە پێی دەقەکانی دابەزێنراوی بەجێ؟

بۆ ئەوەی لەم پرسە تێبگەین سەرەتا پێویستە لەسەر واتا و مەبەست و چەمکی زانیاریی خواوەند (علم الله) بە سەرنج و ڕامانەوە بوەستین، ئەم پرسە و ئەم چەمکە (عِلمُ الله) لە هەموو پرس و بابەت و چەمکەکان زیاتر گفتوگۆ هەڵ دەگرێت و دەکرێت قسەی لەسەر بکرێت، چوونکە زانیاریی خواوەند زانیارییەکی داماڵراوی تەواوە (تجریدیٌ بحت) و بە دوورە و جیایە لە هەستەوەرەکان (الحواس) و

مۆرك و تایبەتمەندیی زانینی تێروتەسەل و تەواو (المَعرفة الكامِلَة) لەخۆ دەگرێت، زانست و زانینی خواوەند زانست و زانینێكی دڵنیا بەخشی_ تەواوە لەبارەی هەموو شتەكان و هەموو ڕووداوەكان و هەموو دروستكراوەكانی كە هەن و بەدیی هێنراون: [وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلماً أَفَلا تَتَذَكَّرُونَ] الأنعام/٨٠.

واتە: پەروەردگارم و زانستەكەی ئاگای لە هەمووشتێكە و لەبارەی هەموویەوە زانست و زانیاریی تەواوی لایە، ئایا بیرێك ناكەنەوە؟

بەڵام ئەم زانیاریی و زانینە لەگەڵ هەموو ئەو ئەگەرانەدایە كە بۆیان هەیە لە هەڵسوكەوت و ڕەفتاری بە ئاگایانەی مرۆڤەكاندا ڕوو بدەن و بێنە بوون: [وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ] النمل/٢٥.

واتە: هەموو ئەوەی كە دەیشارنەوە و هەموو ئەوەش كە دەری دەبڕن و ئاشكرای دەكەن، هەمووی دەزانێت.

خواوەند بە هەموو ئەو ئەگەرانە ئاگایە و دەیانزانێت كە دەشێت و بۆی هەیە مرۆڤ لەهەڵس و كەوتی ڕۆژانەیدا ئەنجامیان بدات و پێیان هەستێت.

ئیدیی جیاوازیی نیە ئەو ئەگەر و (إحتِمالات) انە لە خواردن و خواردنەوەدا بن، یاخود لەجل و بەرگ و كار و پیشەدا بن، خواوەند بە ئاگایە بە هەموویان، هیچ كەس ناتوانێت هەستێت بەكارێك لە دەرەوەی چوارچێوەی ئەو ئەگەرانەدا بێت كە لەزانیاریی خواوەندا هەن، یاخود كارێك بكات كە خواوەند پێشتر وەك ئەگەرێك لەبەر چاوی نەگرتبێت، یاخود كارێك بكات كە خواوەند بەكارەكەی سەرسام ببێت، گوایا ئاگای لێ نەبووە.

بۆ نموونە: ئەگەری کوفر کردن یاخود ئەگەری باوەڕ هێنان لە زانیاریی ڕەهای خواوەندا بوونیان هەیە، بۆیە کاتێك ئەبوبەکر باوەڕ دەهێنێت لای خواوەند کارێکی کوتوپڕ و مایەی سەر سوڕمان نیە، بەهەمان شێوە کاتێك ئەبو جەهل کوفر دەکات و مل بە پەیامەکەی محەممەد نادات، بەم کارەیان نە ئەبوبەکر و نە ئەبوجەهل کارێکیان نەکردووە لەدەرەوەی ئەگەرەکانی ناو زانیاریی ڕەهای خواوەند بێت، بۆیە نە بڕیارەکەی ئەبوبەکر و نە بڕیارەکەی ئەبو جەهل مایەی سەر سوڕمان نین بۆ خواوەند.
بۆ نموونە: ئەگەر هەر لەئەزلەوە زانیاریی خواوەند وابوایە کە ئەبوبەکر باوەڕ دەهێنێت، ئەوکات زانیاریی خواوەند کەم و ناتەوا و دەردەچوو، قەتیس دەبوو لەیەك ئەگەردا (ئەویش بریتیە لەوەی کە ئەبوبەکر باوەڕدەهێنێت)، بۆیە ئەگەر ئەبوبەکر بە هەر هۆیەکەوە بوایە باوەڕی نەهێنایە، ئەوا خواوەند سەرسام دەبوو بە بڕیارەکەی، ئەمەش ئەگەر وابوایە خۆی لەخۆیدا کەمی و ناتەواویی زانست و زانینی خواوەندی دەگەیاند!
بۆیە زانیاری و (علم) ی خواوەند تەواوە و بەتەواویی مانا (کامِل) هو ئاگایە بە هەموو ڕووداو و پێشهاتەکان، چ ئەوانەی کە پێشتر ڕوویان داوە و چ ئەوانەش کە لە حاڵی ڕوودانداں لە ئێستە و لە داهاتوودا، ئەو ئایەتەش کە دەفەرمووێت: [لِلَّهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ] الرُّوم/٤. ئاماژەیەکی ڕوونە بەو ڕاستیە.
ئەم ئایەتە ڕوونی دەکاتەوە خواوەند بە هەموو ئەو ئەگەرانە ئاگایە کە دێنە ڕێگەی کەسێك، پێش ئەوەی ئەو کەسە یەکێك لەو ئەگەرانە هەڵبژێرێت و بڕیاری لەسەر بدات، خواوەند بە هەموو ئەگەرەکان ئاگادارە و لەزانستیدا بوونیان

هەیە، وە لەگەڵ یەکەم چرکەساتی هەڵبژاردنی کەسەکەدا بۆ یەکێك لەئەگەرەکان، دەست و برد خواوەند بە ئاگا دەبێت لە بڕیار و هەڵوێستەکەی و دەزانێت چی هەڵ بژاردووە، تا ئێرە خواوەند مۆڵەت و مافی هەڵ بژاردنی داوە بەو کەسە کە چی دەوێ و کام لەو ئەگەرانە هەڵ دەبژێرێت کە لەبەردەمیدان، بەڵام لەگەڵ هەڵبژاردنیدا بۆ یەکێك لەئەگەرەکان ڕاستەوخۆ هەڵبژاردنەکەی یاخود ئەوەی کە هەڵی بژاردوە و بڕیاری لەسەرداوە، لە ئەگەرێکەوە لەناو ئەگەرەکاندا، دەبێت بە ڕووداوێکی تۆمارکراو لەسەری و بەرپرسیار دەبێت لەبەرانبەریدا، ئەمەش لەم ئایەتەدا بە ڕوونیی ئاماژەی پێکراوە کە دەفەرمووێت: [هذَا كِتَابُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِاللحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ] الجاثيَة/٢٩.
واتە: ئەوە پەڕاوەکەمانە بەڕاستیی و حەقیقەتەوە دێتەگۆ بەرانبەرتان و ئێمەش وێنە و کۆپی هەموو ئەو کردەوە و کارانە دەگرین کە پێیان هەڵدەسن.
سەبارەت بە قەزای خواوەندیش هەموویان (قضَاءالله) ن و دابەزێنراوی بەجێ، جیاکاریی و جیاوازیی کردووە لەنێوان (قضَى) بەمانای (أخبَر) واتە: هەواڵیدا، وەك لەم ئایەتەدا دەفەرمووێت: [وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ] الحجر/ ٦٦.
واتە: ئێمە هەواڵمان پێدا و پێمان ڕاگەیاند کە ئەوانە لەبەرەبەیاندا دوا بڕاو دەبن و لەناو دەبرێن.
هەروەها دابەزێنراوی بەجێ جیاوازیی و جیاکاریی کردووە لەنێوان (قضَى) بەمانای (أمر) واتە: فەرمانی کرد، کە پێچەوانەی (نَهى) یە بەمانای ڕێگیریکردن، وەك لەم ئایەتەدا دەفەرمووێت: [وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ إِيَّاهُ] الأسراء/ ٢٣.

واتە: پەروەردگارت فەرمانی کرد کە بێجگە لەو، کەسی تر نەپەرستن.
هەروەها دابەزێنراوی بەجێ جیاکاریی کردووە لە نێوان (قضَى) بە مانای (أنهى الشيء) واتە: کۆتایی بەشتێك هێنا و لەناوی برد، وەك لەئەم ئایەتەدا دەفەرموویت: [فَمِنْهُم مَّن قَضَى نَحْبَهُ وَ مِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ] الأحزاب/ ٢٣.
واتە: هەیانە بەرەو چارەنووسی خۆی ڕۆشتووە و کۆتایی پێ هێناوە و هەشیانە چاوەڕێ دەکات.
دواجار دابەزێنراوی بەجێ جیاوازیی کردووە لەنێوان هەر یەك لەو (قضَى) یانەدا و ئەم (قضَى) یەدا کە بەمانای ئەو ویستە خواییە دێت کە هەر ئەو جێبەجێ دەبێت و سەر دەگرێت (إرادة اللهِ النَّافِذة) وەك لەم ئایەتەدا هاتووە و دەفەرموویت: [وَإِذا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيكُونُ] البقرة/ ١١٧.
ئەم مانا و واتایەیە بووەتە بابەتی ئەم لێکۆڵینەوەیەمان، خواوەند ئەم مانا و مەبەستەی بەشێوەیەکی زۆر جێگیر و مکوّم دارِشتووە، بۆیە گوتەی خواوەند گوتەی ڕاستیی و حەقیقەتە: [قَوْلُهُ الْحَقُّ] الأنعام/٧٣.
کەلیمات و یاسا و ڕستەکانیشی- بریتین لە بەدیهێنراوەکان: [يُحِقَّ الحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ] الأنفال/٧.
واتە: حەقیقەت بە کەلیمات و دروستکراوەکانی جێبەجێ دەکات.
هەروەها ئەو قەزایەی کە ئەو دایرِشتووە تەنها لە ڕێگەی (مُقَدَّرات) و ئەندازەگیریەکانی خۆیەوە جێبەجێ دەبێت وەك دەفەرموویت: [وكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَراً مَّقْدُوراً] الأحزاب/٣٨.
واتە: فەرمانی خواوەند ئەندازەگیریەکی دەست نیشان کراو و دیاریکراوە.

بە واتـایـەکی تر مـەبـەســـت لـە قـەدەری ئـەنـدازەگیراوی خواوەند، یاســا و ڕێســا دارێژراوەکانی گەردوونە، هەروەها قەزاکەشی ئەزەلیی نیە، بە بەڵگەی ئەوەی کە (إذَا) ئامرازی بە مەرج گرتنە و ئەگەر لە ئەزەلەوە بڕیاری لەســەر بدایە لەباتی: [وإذَا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكونُ] دەیفەرموو: (فَإِنَّمَا يَقولُ لهُ كُن فَكان).

ئەگەر ســەرنج بدەین لە وشــەی (فَيَكُون) دەبنین: توانای خواوەندی بە وشـەی (يَكُون) ڕەها کردووە، واتە: لەکۆت و بەندی کات دەربازی کردووە، کەواتە: ئەم ڕەها کردنە شایانی ئەوەیە کە گۆڕانکاریی بەسەردا بێت و بگۆڕدرێت لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر، ئەم بوارەش هێڵراوەتەوە بۆ ویسـتی خواوەند و بۆ هـەڵوێســتی مرۆڤ، بۆیە لـەخوار یاســا گـەردوونیـە جێگیرەکانەوە (الأقدار) کە گۆڕانکاریی قەبوڵ ناکەن و کەس ناتوانێت بیان گۆڕێت وەك: (شــەو و ڕۆژ، مردن و ژیان، ســوڕانەوەی زەوی و هەســارە و گەلە هەســارەکان، بەدوای یەکدا هاتنی وەرزەکانی سـالأ... تاد) ئەمانە یاسـا گەلێکن کە گۆڕانکارییان بەسـەردا نایەت و کەس ئەو توانایەی نییە بیان گۆڕێت، لەخوار ئەم یاســا گەردوونیە جێگیرانەوە، بەهۆی ئـەو زانســـت و زانینـەوە کـە (نفخة الرُّوح) هـو خواوەنـد بەخشــیویەتی پێی، مرۆڤ دەتوانێت کار بکات لـەســـەر درووســـت کراوەکان و هەڵیان ســـوڕێنێت لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر، بۆ نموونە: خواوەند یاســـایەکی داناوە بۆ بارینی باران، مرۆڤیش دەتوانێت لاســـایی پێکهێنانی هەورەکان و پیتاندنیان بکاتەوە و ئەو بارانە لەســـەر شـــارێك ببارێنێت، بۆیە: ئەگەر بڕی ئەو بارانەی کە دەبارێت بەسەر ئەو شارەدا خواوەنـد پێشـــتر دیـاریی بکردایـە، ئـەوا بێگومـان مرۆڤ

نەیدەتوانی دەسکاریی و زیاد و کەمی تێدا بکات، ئەوجا نوێژە بارانەش هیچ ڕۆڵێکی نەدەبوو لەبارینی باراندا.
لێرەوەیە کە دەڵێین: چەند زانیاریی و زانست و زانینمان لەبارەی بەدیهێنراوەکانی خواوەندەوە زیاتر و زیاتر بێت، زیاتر دەتوانین ڕۆڵمان لە ڕوداوەکاندا ببێت و ڕۆڵمان لە قەزایاندا ببێت و دواجار ڕێژەی ئازادییشمان زیاتر دەبێت.
ئەو پرسیارەی کە لێرەدا سەرەڕێگەمان پێ دەگرێت ئەوەیە کە: چۆن ئەم ئایەتە لێك بدەینەوە و چۆنی لێ تێبگەین کە دەفەرمووێت: [قُل لَّن يُصِيبَنَا إِلاَّ مَا كَتَبَ اللّهُ لَنَا هُوَ مَوْلاَنَا وَعَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ] التوبة/٥١.
واتە: بڵێ هیچمان تووش نابێت بێجگە لەوەی کە خواوەند لە پەڕاوە تایبەتەکاندا لەسەری نووسیوین، ئەو سەرپەرشتیارمانە، با باوەڕداران هەر پشت بە خواوەند ببەستن.
سەرەتا پێویستە مانا و واتای (كَتَبَ) ڕوون بکەینەوە: (الكِتَاب) لە زمانی عەرەبیدا مانای کۆکردنەوە و لێکدانی شتەکان دەگەیەنێت، واتە: کۆیان بکەیتەوە و بەراوردیان بکەیت، بۆ ئەوەی مانا و واتایەکی بەسوودیان لێ وەربگریت، یاخود بۆ ئەوەی بابەتێکی تێر و تەسەلیان لێ دەر بهێنیت، بۆ نموونە دەڵێین: (مَكتبُ المُحاماة) نووسینگەی پارێزەریی واتە: ئەو جێگەیەی کە پارێزەرەکانی لێ کۆدەبنەوە و سەروبەری پرس و ڕووداو و یاساکان لێك دەدەن و دەرچەیەك بۆ پرسە ئاڵۆزەکان دەدۆزنەوە، هەروەها دەڵێین: (كَتيبة الدَّبابات) واتە: کۆکردنەوەی سەربازەکان لەگەڵ زرێ پۆشەکانیاندا، هەروەها کاتێك کە دەڵێین: (كِتابُ الفيزياء) پەڕاوی فیزیا، تێدەگەین کە: هەندێك لە بابەتەکانی پەیوەست بە فیزیا لەو چەند لاپەڕەیەدا کۆ کراونەتەوە،

کەدەشـــڵێین: (كِتابُ الرِّياح) واتە: کۆی ئەو ڕەگەزانەی کە ئەگەر کۆببنەوە، یاخود کۆبکرێنەوە لەگەڵ یەکتردا، دەبنە هۆی هەڵ کردنی باو بۆران.
کۆی هەموو ئەو بەدیهێنراوانەی لەگەردووندا هەن، بریتین لە چەند هەل و مەرجێك کە پێکەوە کۆکراونەتەوە: وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَاباً] النبأ/٢٩.
واتە: هەمووشـــتێکمان ســەرژمێری کردووە و کردوومانن بە پەڕاوێك.
مرۆڤ هیچ شـــتێکی تووش نابێت لە ڕێگەی ئەم پەڕاوانەوە نەبێت.
بۆ نموونە: ئەگەر مرۆڤ نەخۆش کەوت، ئەوا بە چەشنێك نەخۆشیی، نەخۆش دەکەوێت کە لە سرووشتدا بوونی هەیە و لەچوارچێوەی ئەو هەل و مەرجەدایە کە مرۆڤەکەی تێیدا دەژی، هەروەها هەموو نەهامەتیی و ڕوداوەکانی کە لەگۆی زەویدا ڕوو دەدەن وەك: زەمین لەرزەکان، لافاو و زریانەکان، لەناوچوونی خەڵك و وێران بوونی وڵاتان، هەموویان یاخود هەریەکەیان لەچوارچێوەی یەکێك لەو پەڕاوانەدایە، واتە: لە ڕێگەی ئەو هەل و مەرجە بابەتیانەوە ڕوودەدەن کە لەو بارەیەوە بوونیان هەیە لەگەردوندا: [مَا أَصَـابَ مِن مُّصِـيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِـكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ] الحديد/٢٢.
واتە: هەرچی توشـــهاتێك کە ڕوو دەدات، لە زەویدا بێت یاخود لە دەروونی خۆتاندا، ڕوونادات ئەگەر بوونی نەبێت لەپەڕاوێکدا پێش ئەوەی جیای بکەینەوە و بەرپای بکەین، ئەمەش لەسەر خواوەند ئاسانە.
بەهەمان شـــێوە بۆ شـــیفا و چاك بوونەوە و ســـەرکەوتن و گەشــە کردنیش، بۆ ئەوەی چاك بوونەوە و شـــیفا لەدەرد و

نەخۆشـیيەك بەدەسـت بێت، پێويسـتە هەموو ئەو هۆكار و ڕەگەز و توخمانەی كە دەمان گەيەنێت بە شـــيفا و چاك بوونەوە، لەداودەرمان و هۆكارەكانى تر، هەموويان كۆببنەوە، ياخود كۆيان بكەينەوە، ئەوجا چاوەڕێی چاك بوونەوەی نەخۆشەكە ببين.

لەم سـەربەنەوە دەتوانين لـەو ئـايـەتـە تێبگـەين كـە دەفەرمووێت: [وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّه كِتَاباً مُّؤَجَّلاً] آل عمران/١٤٥.

واتە: هيچ نەفس و كەسـێك بە مۆڵەتی خواوەند نەبێت، بۆی نيە و ناتوانێ بمرێت، پەڕاوێكی دواخراوە.

تێ دەگـەين كـە مردن (كِتـاب) و پـەڕاوێكـە، هـەر دەبێت ڕووبـدات، واتـە: قـەدەرە، بـەڵام دواخراوە بۆ ئـەوەی ئـەو ڕەگەز و توخمە كاريگەرانەی كە دەبنە هۆی بەديهاتنەكەی هەموويان لەيەك كۆببنەوە و مردنەكە بقەومێنن.

سـەبارەت بە تـەمەنيش بێگومان دەكرێت درێژ ببێتەوە ياخود كورت بكرێتەوە، چوونكە لەخانەی (قضَـاء) دايە، هـەركـات ڕەگـەزە پێكهێنـەرەكـانى واكسـن (لُقـاح) ی نەخۆشـيیەكان كۆبونەوە لەيەك و توانيان دژ بە نەخۆشـيە كوشـندەكان ڕۆڵ بگێڕن، ئەوا بێگومان لەو ڕێگەيەوە ڕێژەی مردنی منداڵان ڕوو لـە كـەم بوونـەوە دەكات و مردنيان دوا دەخات، هەروەها هەركات ڕەگەز و توخمەكانى لەناوبردنی گەلێك لەگەلانی سـەر ڕووی زەويی كۆبونەوە، ئەوا مردن و لەناوچوونی ئەو گەلە مسـۆگەر دەبێت و تەمەنيشيان كورت دەبێت، مەرگ و مردن لەخانەی (قَدر) دايە و كوشـتن و لەناوبردنيش لەخانەی (قضَـاء) دايە، هەركەسـێكيش ببێتە هۆی كورت كردنـەوەی تـەمـەنی ئەو گـەلـە هێرش بۆ كراو و

چەوساوەیە، پێویستە لەم دونیایەشدا لێپرسینەوەی لەگەڵدا بکرێت.
بەهەمان شێوە لەبارەی ڕزق و ڕۆزیشەوە، خواوەند هەموو پیت و بەرەکەتەکانی زەوی ڕام هێناوە بۆمان و بەڵێنی ئەوەی پێداوین کە پێمان ببەخشێت: [وَفِي السَّمَاء رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ] الذَّاريات/٢٢.
بەڵام ڕزق و ڕۆزیی پەیوەست کردووە بە کار و فەرمان و هەوڵدانەوە: [وليَأْكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ] يس/٣٥.
واتە: با لەبەروبوومەکەی و لەوەی کە بەرهەم و ڕەنجی دەستی خۆیانە بخۆن، ئایا شوکرانەبژێریی ناکەن.
هەروەها بەخشینی ڕزق و ڕۆزیی پەیوەست کردووە بە پارێزکاریی و پابەند بوون بە ڕێنماییەکانی خواوەندەوە: [وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجاً، وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ] الطَلاق/ ٢-٣.
واتە: هەرکەس پارێزکار بێت و پابەندی یاساکانی خواوەند بێت لەگەردووندا، دەرچەیەکی لەگرفتەکانیدا بۆ دەکەینەوە و ڕزق و ڕۆزیشی لە ڕێگەیەکەوە دەدەین کە حسابی بۆ نەکردبێت.
بە واتایەکی تر هەرکەس بەپێی ڕاسپاردە و ئامۆژگاریەکانی خواوەندی پەروەردگار هەڵس و کەوت بکات و لە ژیانیدا پابەندی ئەو ڕێنماییانە بێت، ئەوا کار ئاسانیی بۆ دەکرێت لە بەدەستهێنانی بژێوویی ژیانیدا و ئەو هەل و مەرجەی کە تیایدا دەژیی لەبار دەکرێت بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستە.
لەسەرێکی تریشەوە مرۆڤ چەندە دەسەوسان و دەسەپاچە بێت لەئاست ئەو توانا و بەهرانەدا کە پێی بەخشراون، لەبەرانبەر ئەم حاڵەتەوە وا هەست دەکات کە ڕام هێنراوە

لەسەر بارێکی دیاریکراوی ژیان کە دەبێت هەر لەسەر ئەو بارە بژی، چوونکە مرۆڤ داوای ئەوشتانە دەکات کە دەیانزانێت و دەیان ناسێت، هەروەها مرۆڤ تا شتێك نەناسێت و نەزانێت چیە، نە داوای دەکات و نە هەوڵیش بۆ بەدەستهێنانی دەدات و نە پێشی دەبەخشرێت.
[إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ] الأنفال/٢٢.
واتە: خراپ ترینی گیانلەبەران لای خواوەند ئەوانەن کە کەڕ و کوێرن لەئاست حەقیقەتدا، ئەوانەی کە فام و ژیرییان بەکار ناهێنن.
هەروەها مرۆڤ چەند بێئاگا بێت لە یاساکانی سروشت و کۆمەڵ ناسی و ئابوریی... تاد، لەبەرانبەرەوە زیاتر لێکدانەوەکانی بۆ ڕوداو و پێشهاتەکان بەلای ڕێککەوت و بەخت و ناوچاودا لێك دەداتەوە.
بەهەمان شێوە هەرکات مرۆڤ دەسەوسان بوو لە لێکدانەوەی پێشهاتێك، خێرا بۆ خۆ دەربازکردن لەو حاڵەتەی کە سەری لێ دەرناکات، دەیداتە پاڵ قەزا و قەدەر و دەڵێت: لەسەرم نوسرابوو، لەکاتێکدا کە مرۆڤ بە ئازادیی لەدایك دەبێت و مافی هەڵبژاردنی پێ دراوە، هەر لەئادەمەوە تا ئەمڕۆ و تا دونیا مابێت، بەڵام بۆ ئەوەی بتوانێت ئازادییەکەی بەکار بهێنێت، پێویستە چەند بژاردەیەك لە بەردەستیدا بن و توانستی زانستیی و مەعریفیی ئەوتۆیشی-هەبێت کە باش و خراپ لێك جیا بکاتەوە.
خواوەند کە قەزا و کارێك دەکات، زانست و مەعریفەی کامڵ و تەواوی هەیە، بەڵام مرۆڤ کە کارێك دەکات و بڕیار لەسەر شتێك دەدات زانست و مەعریفەکەی ناتەواو و نیوەچڵە، بۆیە مرۆڤ هەتا مەعریفە و زانستەکەی زیاتر و

بەرفراوانتر بێت، بێگومان پژاردەکانی بەردەمیشی- بەرفراوانتر دەبن و ئازادیی هەڵ بژاردنەکەشی بەرفراوانتر دەبێت، ئەو شتەش کە دەتوانێت ئازادیی مرۆڤ سنووردار بکات، تەنها ئەو ڕێوشوێنە ڕەوشتیی و مەعریفیانەیە کە دواجار خۆیان لەیاسادا دەبیننەوە لەناو کۆمەڵگەکاندا.

قەزا خواستێکی بەئاگایانەیە لەسەر ئەو زانیاریی و مەعریفەیە دەوەستێتەوە کە مرۆڤ هەیەتی، بۆ ئەوەی بتوانێت ئەو کارە پەسەند بکات، یاخود ڕەدی بکاتەوە، ئەو کارەش تا ئەوکاتە هەر لەچوارچێوەی قەدەردایە.

بۆنموونە: نەخۆشیی قەدەرە، بەڵام ئەگەر زانیاریی و زانینمان زیاد بوو لەبارەی نەخۆشییەکی دیاریکراوەوە، ئەوجا دەتوانین بڕیاری ئەوە بدەین کە چارەسەری ئەو نەخۆشییە دەکەین یاخود چارەسەری ناکەین، زەمین لەرزەکان قەدەرن، بەڵام ئەگەر زانیاریمان لەبارەی زەمین لەرزەکان و چۆنیەتی ڕوودانیانەوە زیادی کرد، ئەتوانین جێکەوتە خراپەکانیان بسڕینەوە و خۆمانی لێ لابدەین، بە واتایەکی تر ئەگەر قەدەرەکەمان ناسیی و زانیارییمان هەبوو لە بارەیەوە، دەتوانین قەزاشی تێدا بکەین، دڵنیاش بن کە قەزای بەبێ قەدەر خەیاڵ پڵاو و خەونی وەنەوشەییە (واتە: لێکدانەوەیەکی نابابەتییە)، بەڵام قەدەر بەبێ قەزا، بریتییە لەحاڵەتێکی ئاژەڵیانە کە هیچ ویست و خواستی تێدا نییە و خەڵکیش لەو دۆخەدا وەك ڕەوی ئاژەڵان ژیان بەسەر دەبەن، چوونکە لەو دۆخەدا چەند کەسانێك لەباتیی هەموو خەڵکەکە بیر دەکەنەوە و بڕیار دەدەن و ژیان بەڕێوە دەبەن. لێرەوە دەتوانین لەو نهێنییە تێبگەین کە بۆچی هەمیشە دەسەڵاتە ستەمکار و ستەمگەرەکان، هەوڵی چەواشەکردنی گەل و خەڵکەکانیان دەدەن و ڕێیان لێ هەڵە دەکەن،

بەشێوازێك كە نەتوانن زانیاریی و زانست بەدەست بخەن، بۆ نموونە: یەکیەتی سۆڤیەت هەر کە زانیارییەکان توانیان بەربەستە ئاسنینەکەی ببڕن، خێرا لەبەریەك هەڵوەشا و ڕووخا بەسەریەکدا.

ماوەتەوە ئەوە وەبیر بهێنینەوە کە پەیامی ئاسمان دەفەرمووێت: [إِنَّ اللّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ] الرعد/ ١١.

واتە: خواوەند گۆڕانکاریی ناهێنێت بەسەر هەل و مەرجی نەتەوە و گەلێکدا تاوەکو ئەوەی لەناخ و دەروونیاندایە نەی گۆڕن.

واتە: دەستێوەردانی خواوەند، دەستێوەردانێکی کاتییە و پەیوەستە بە هەلومەرجێکی دیاریکراوەوە، هەروەها پەیوەستە بە چەند کار و بارودۆخێکەوە کە ئێمە هەموویان نازانین، بەڵام ئەوە دەزانین کە دەستنیشان کردنی کاربەدەست و فەرمانداره‌کان و لابردن و گۆڕینیان لەکاتی لادانیاندا لەبەرژەوەندیی گەل و وڵات، ئەرکی سەرشانی مرۆڤەکانە و پێویستە پێی هەستن، ئەم ئەرکە لە ئەستۆی مرۆڤدایە لەو ڕۆژەوە کە بنەما ڕەوشتیەکانی بۆ دیاریی و دەستنیشان کراون کە خۆیان لەڕوانگەی حاکمیەتی خواوەندەوە بەرجەستە دەکەن و بناغەیەکی ڕوونیشی ـ بۆ داناون کە بریتیە لە: [فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوثْقَى لَا انفِصَامَ لَهَا] البقرة/٢٥٦.

واتە: هەرکەس کوفر بە ستەمکاری سەرکەش بکات و باوەڕ بهێنێت بە خواوەند، ئەوا دەستی گرتووە بە پایەیەکی نەپساوەوە کەشکستی بۆ نیە.

بۆ ئەوەی لەم حاڵەتە نەخوازراوەش دەرباز ببین کە لەژیانی ئاژەڵان دەچێت، پێویستە لەسەرمان هەوڵی تەواو بدەین بۆ

بەدەس هێنانی زانســـت و زانیاریی و زانین و مەعریفە، تا بتوانین ڕۆڵمان هەبێت لە چارەنووسی خۆماندا و خۆمان چـارەنووسی خۆمـان دەس نیشـــان بکـەین، ئـەمـەش بەرپرســـیاریەتییەکە و لە یەکەم چرکەســاتی فووکردن بە ڕۆحمانەوە (نَفخةُ الرُّوح) شـانمان داوەتە بەری و پێویسـتە لەئاست ئەو ئەرکەدا بین کە لەئەستۆمان گرتووە، بۆ ئەوەی خەلافەتی ڕاستەقینەی خواوەند پایەدار بکەین نەك دەوڵەتی خەلافەت.